

Recenzje

Albert Einstein, *Pisma filozoficzne*, wybrał, przedmową i przypisami opatrzył Stanisław Butryn, przełożył Kazimierz Napiórkowski, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1999, 227 s.

Albert Einstein jako filozof

Prace Alberta Einsteina przekładać i publikować, a nade wszystko czytać, zawsze warto, a nawet wręcz należy. W szczególności zaś, gdy zostaną one dobrane i przygotowane w sposób tak znakomity, jak to ma miejsce w przypadku omawianej tu książki. Trudno sobie na razie wyobrazić możliwość wydania w ogóle całości prac Alberta Einsteina, nie tylko filozoficznych, ale naukowych, ze względu na ich ogrom — jakkolwiek taki ideał warto mieć w ogóle w najdalszej choćby perspektywie zamierzeń wydawniczych. Wybór zatem jest konieczny — i w omawianym tu ujęciu, skoncentrowanym wokół przemyśleń filozoficznych Einsteina, został doskonale przygotowany. Oddaje bowiem w pełni sedno i wszechstronność ogólnej postawy badawczej i myślicielskiej Einsteina, który uważał się właściwie za filozofa, a jego dokonania badawcze mają rzeczywiście znaczenie istotne, szczególnie w zakresie epistemologii i filozofii nauki. Na tej bowiem podstawie zrewolucjonizował on całą wiedzę o przyrodzie, stając się czołowym współtwórcą nowoczesnej fizyki teoretycznej — z czego też zresztą jest na ogół najbardziej znany. Wreszcie, Albert Einstein był też wielkim humanistą, rozmyślającym o związkach nauki z religią, o naturze człowieka i społeczeństwa, o naczelnych zagadnieniach moralnych. Proponowany w omawianej książce wybór prac Einsteina w całej pełni to bogactwo ukazuje.

Wielkie bogactwo, wielowymiarowość i wieloaspektowość myśli Einsteina, wymaga jednak przewodnika. Rolę taką pełni znakomicie, już po części samo zwięzłe *Słowo wstępne*, przede wszystkim jednak obszerna *Przedmowa*, charakteryzująca *Filozoficzne poglądy Alberta Einsteina i ich znaczenie dla współczesnej filozofii i nauki* — oba te niezwykle cenne ujęcia są autorstwa Stanisława Butryna. W szczególności jednak bez — niczym wręcz nie dającej się zastąpić — pomocy tego ostatniego opracowania, jakim jest *Przedmowa*, cała głębia i niuanse istotne myśli naukowej i filozoficznej Einsteina pozostałyby co najmniej nie do końca zrozumiałe, a po części nawet wręcz nieuchwytnie.

Warto zatem z tego właśnie źródła zaczerpnąć pierwszych informacji na temat założeń głównych, leżących u podstaw dociekań filozoficznych, których wyniki są zawarte w prezentowanym wyborze prac wielkiego badacza i myśliciela.

W związku z tym warto na wstępie zwrócić uwagę na założenia metodyczne, leżące u podstaw opracowania omawianej publikacji, a następnie poszczególne teksty i zgrupowania tekstów Einsteina zamieszczone w omawianym wyborze powiązać wyraźnie z charakterystykami syntetycznymi, zawartymi w *Przedmowie* książki. Przede wszystkim sam wybór prac Einsteina został niezwykle trafnie dokonany pod kątem żywionego przez samego ich autora przekonania naczelnego — mianowicie, że on sam jest najpierw filozofem, a fizykiem dopiero w drugiej kolejności. Pozwala to powiązać w zarysowującą się spójną całość rozważania, które — skądinąd — w wielu punktach istotnych wzajemnie się zazębiają czy nawet wręcz powtarzają. Słusznie zatem w proponowanym wyborze nie starano się za wszelką cenę unikać powtórzeń — stają się one bowiem łącznikami w złożonym układzie biegu myśli badawczej. Zasada tematyzacji filozoficznej całego układu wybranych elementów spuścizny badawczej Einsteina czyni zaś jego postawę myślicielską w pełni zrozumiałą co do intencji podstawowych. W pełni temu odpowiada zgrupowanie wybranych pism w czterech działach. *Uwagi autobiograficzne*, stanowiące dział pierwszy, w pełni potwierdzają — piórem samego badacza i myśliciela — trafność wyboru perspektywy spojrzenia na jego dokonania. Słusznie zatem dział drugi omawianej książki, zawierający prace poświęcone epistemologii i filozofii nauki, stanowi najważniejszą i przez to też najobszerniejszą część całego zbioru. Dział trzeci — nauka a religia — oraz dział czwarty — człowiek, społeczeństwo, moralność — harmonijnie dopełniają obrazu przekonań i poglądów Einsteina.

A oto krótka charakterystyka zawartości treściowej omawianego wyboru prac filozoficznych Einsteina. Zamieszczone w poszczególnych działach wyboru prace Einsteina, od obszernych nieraz esejów do krótkich ujęć, noszących czasami charakter wręcz aforystyczny, zostały dobrane i odpowiednio zgrupowane w sposób właściwy, bo reprezentatywny. Autobiografia jest zwięzłym opisem dziejów dociekań filozoficznych i badań samego ich autora. Koresponduje zatem ściśle i bezpośrednio z *Przedmową* do całego wyboru, stanowiąc przejście naturalne do prac wyrażających wyniki właściwych przemyśleń filozoficznych.

Z kolei pisma z zakresu epistemologii i filozofii nauki, a więc z dziedziny głównych zainteresowań badawczych i myślicielskich Einsteina, obejmują swym zasięgiem wszystkie podejmowane przezeń podstawowe zagadnienia filozoficzne, a także ogólnonaukowe — te ostatnie zawsze ujmowane w ścisłym związku z pierwszymi. Einstein nie tylko prezentuje swe stanowisko i wygłasza własne poglądy na poruszane tematy, ale także dyskutuje, polemizuje, sprzeciwia się, aprobeuje, wspomina wielkich uczonych i myślicieli, zarówno tych poznanych osobiście, jak też żyjących w wiekach dawnych: Kepler, Newton, Maxwell, Mach, Planck, a z drugiej strony: Meyerson, Russell — by wymienić tylko ważniejsze postacie.

A jakimi ważnymi zagadnieniami filozoficznymi i ogólnonaukowymi się zajmuje? Celem zilustrowania powyższej charakterystyki ogólnej zainteresowań epistemologicznych i filozoficznonaukowych myśliciela, ograniczmy się tylko do kwestii zasygnalizowanych w tytułach poszczególnych prac Einsteina, zamieszczonych w omawianym wyborze. Największą część prezentowanych tekstów stanowią oczywiście prace dotyczące zagadnień filozofii i metodologii nauki, w szczególności samej fizyki, wyjdźmy zatem na początek od fizyki, skoro ta właśnie dziedzina badań naukowych stanowiła pole główne jego dociekań. A więc — Einstein stara się m.in. wyjaśnić, czym w istocie jest teoria względności i jak należy rozumieć jej zasady naczelne, w jaki sposób np. badania skoncentrowane wokół hipotezy eteru przyczyniły się istotnie do rozwoju wiedzy fizycznej w tej dziedzinie; jakie są, i jaki sens w ogóle mają, podstawowe zasady fizyki teoretycznej, jakie znaczenie poznawcze ma zagadnienie przestrzeni, eteru i pola w fizyce. Interesują go też zagadnienia metodologiczne a także metodyczne fizyki, zastanawia się nad rolą indukcji i dedukcji w fizyce, rozważa zagadnienie zmiany sposobu stawiania problemów w fizyce teoretycznej; stawia zagadnienia podstawowe metodologii nauk przyrodniczych w ogóle czy dotyczące natury nauki.

Einstein podejmuje również podstawowe zagadnienia epistemologiczne, tak istotne w najdawniejszej tradycji filozoficznej, jak np. rola matematyki w poznaniu naukowym w ogóle, a szczególnie w poznaniu fizycznym: geometria nieeuklidesowa a fizyka czy geometria a doświadczenie w ogóle — co odegrało wszak istotną rolę w wypracowaniu i ustaleniu zasad teorii względności; rozważa zagadnienie stosunku fizyki do rzeczywistości w ogóle, w tym także kwestię zupełności opisu kwantowomechanicznego rzeczywistości fizycznej, oraz jaką wiedzę o przeszłości i przyszłości uzyskujemy w badaniach naukowych związanych z mechaniką kwantową, a więc jaka jest wartość retrodyktywna i predyktywna mechaniki kwantowej itp.; nieobce są mu też podstawowe zagadnienia ogólniepistemologiczne, takie jak kwestia prawdy naukowej, rola dociekań filozoficznych w poznaniu naukowym, tj. prezentowane są rozważania nad zasadami epistemologicznymi, dotyczącymi prawdy naukowej, badań naukowych w ogóle, natury rzeczywistości, odniesienia fizyki w ogóle lub podstawowych jej teorii do rzeczywistości. Wreszcie interesuje też Einsteina rola języka w poznaniu naukowym; chodzi mianowicie o ujęcia kwestii logiczno-językowych, zarówno ogólnych, jak i szczegółowych, a więc dotyczących natury języka nauki w ogóle czy też w szczególności rozwoju podstawowych filozoficzno-teoretycznych pojęć fizycznych, takich jak czas, przestrzeń, przyczynowość, ciało itp. Oto niepełna lista tylko niektórych zagadnień filozoficznych i ogólnonaukowych, poruszanych przez Einsteina — ich rozwinięcia wprowadzają w istny gąszcz dalszych, filozoficznie arcyważnych i ciekawych kwestii i rozważań.

Z kolei, proponowane w wyborze pisma i fragmenty pism, dotyczące kwestii humanistycznych, reprezentują główne zainteresowania Einsteina w tym zakresie. Interesowały go bowiem nie tylko odniesienia ogólne problematyki religijnej i humanistycznej do nauki, ale podejmował zagadnienia tak istotne i trudne, jak wręcz religijność badań naukowych, szczególnie przyrodniczych, czy też możliwości zasadniczego pogodzenia religii z nauką. Stawiał wprost pytania o sens życia, o prawdziwą wartość czło-

wieka, o sens dobra i zła moralnego, o stosunek praw przyrodniczych do praw etyki, piętnował znamiona upadku moralnego, podkreślał niezbędność kultury etycznej itp. Wszystkie te zainteresowania główne zostały w proponowanym wyborze właściwie zaprezentowane.

W świetle zasygnalizowanego bogactwa przemyśleń filozoficznych widoczna staje się wartość bezcennego wręcz przewodnika po tej dziedzinie myśli Einsteina — jakim jest wspomniana już *Przedmowa* do wyżej scharakteryzowanego treściowo wyboru jego prac filozoficznych, który to przewodnik warto wykorzystać, aby móc lepiej zgłębić wartość owych prac. Po pierwsze, na uwagę zasługuje zamieszczona na wstępie zwięzła i precyzyjna charakterystyka założeń ontologicznych, na gruncie których Einstein prowadził dociekania filozoficzne i badania naukowe. Nigdy tych założeń nie precyzował, nie poświęcał im odrębnych studiów, tym bardziej taka rekonstrukcja podstaw całości jego badań jest wartościowa. Dwuczęściowym przewodnikiem najobszerniejszym jest znakomite omówienie stanowiska epistemologicznego Einsteina, a szczególnie jego poglądów z zakresu filozofii nauki, dokonane wedle metodologicznych zasad naczelnych tych dziedzin filozofii. Stają się przez to prawdziwym wykładem zasad epistemologii oraz filozofii i metodologii nauki, rozwijanych i stosowanych przez wielkiego badacza. Systematyzuje to jego stanowisko, poczynając od zagadnień dotyczących źródła wiedzy, związanych z określeniem roli wrażeń, rozumu i intuicji w poznaniu. Zawiera następnie omówienie poglądów Einsteina na motywy i cele poznania, poznawalności świata, prawdziwości poznania, kończąc refleksją podsumowującą, omawiającą naturę i wartość jego epistemologii. Przedstawiona odrębnie charakterystyka filozofii nauki Einsteina zawiera m.in. omówienie jego poglądów na tak doniosłe zagadnienia, jak natura podstaw teorii fizycznych, związki między matematycznością przyrody a nauką czy wreszcie przyczynowy i czasoprzestrzenny charakter opisu naukowego. Są to zagadnienia fundamentalne dla dociekań filozoficznych i badań naukowych Einsteina. Zwięzłe a wnikliwie przedstawiona też została charakterystyka poglądów Einsteina na naturę Boga oraz odniesienie religii do nauki, jak też jego rozumienie natury człowieka, społeczeństwa i moralności. Jak już zaznaczyłem, to naukowo znakomite opracowanie ma wartość wręcz bezcenną i to zarówno jako pomoc niezbędna do zrozumienia stanowiska Einsteina, jak też samo w sobie.

Podsumowując, należy stwierdzić, że wybór prac Einsteina wraz ze *Słowem wstępnym* i *Przedmową*, w proponowanym w omawianej książce kształcie wszystkich tych ujęć, jest publikacją ze wszech miar zasługującą na uwagę i zainteresowanie. Został znakomicie przygotowany zarówno pod względem merytorycznym, jak też metodologicznym. Przekład jest jasny i poprawny. Opracowanie to nie tylko zapełni wreszcie dotkliwą lukę intelektualną w zakresie znajomości i zrozumienia prac wielkiego badacza, ale robi to w sposób doskonały. Z najgłębszym przekonaniem ośmielam się zatem rekomendować omawianą książkę uwadze czytelników.

Józef Andrzej Stuchliński